

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

RELIGIOUS STUDIES

УДК 47.167:572

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(95).2024.5-15

РЕЛІГІЙНА АНТРОПОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ: МЕТОДИ, ПРИНЦИПИ ТА СИСТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

К. М. Вергелес*

В статті розглядається головна дискусійна проблема не лише філософії, а й релігієзнавства – проблема людини. Значущість цієї проблеми мабуть її стала однією з причин появи філософської антропології яка, як самостійний напрям, виникає саме в західноєвропейській філософії на межі XIX – XX ст. Проблема людини залишається однією з найважливіших проблем сучасності. В запропонованому дослідженні особливий акцент робиться на розумінні людини як багатогранної і багаторівневої, цілісної сутності, що з необхідністю зумовлює розгляд найрізноманітніших аспектів її буття, у тому числі й проблем релігії, віри, моралі та їх значимостей, які проявляються у різних сферах життєдіяльності людей.

Істотний вплив на розвиток і філософської, і релігійної антропології мала системна методологія, яка в 70-х роках XX ст. набула свого поширення в зв'язку з низкою завдань, у вирішенні яких необхідно було застосовувати математичні методи дослідження. Звісно, це насамперед торкається тих сфер знання, що досліджують проблеми тенези, розвитку та функціонування багатокомпонентних і складних об'єктів.

Релігія та віра, в сучасних умовах сприйняття цінностей і моралі, явно чи приховано, функціонують у різних сферах людського буття. Проблеми глобального розвитку сучасної цивілізації нині не можуть аналізуватися лише в системі суто наукових понять і термінів. Повсякденність з її свідомістю вступає в моральну дію у порядку ціннісних світоглядів і форм незалежності, любові, особистісного відношення до Абсолюту тощо. Питання віросповідання набувають нової значущості в сучасному світі, в нинішніх реаліях українського сьогодення. Це пов'язано не лише з світовою економічною скрутою, а й екзистенціальними проблемами людства і людини, її гармонійним існуванням у всесвіті.

Ключові слова: православна антропологія, людина, релігія, віра, релігійна віра, цінність, метод, принцип, система.

* Костянтин Вергелес / Kostiantyn Vergeles, доктор філософських наук професор, професор кафедри філософії та суспільних наук (Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця, Україна)
kvergeles@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5695-7862

RELIGIOUS ANTHROPOLOGY IN ITS CONTEXT DEVELOPMENT: METHODS, PRINCIPLES AND SYSTEMS OF RESEARCH

K. M. Vergeles

The article examines the main debatable problem not only of philosophy, but also of religious studies – the problem of man. The importance of this problem probably became one of the reasons for the emergence of philosophical anthropology, which, as an independent direction, arose precisely in Western European philosophy at the turn of the 19th and 20th centuries. The human problem remains one of the most important problems of our time. In the proposed study, a special emphasis is placed on the understanding of a person as a multifaceted and multilevel, integral entity, which necessarily requires consideration of the most diverse aspects of his existence, including the problems of religion, faith, morality and their significance, which are manifested in various spheres of people's life.

A significant influence on the development of both philosophical and religious anthropology had a systematic methodology, which in the 70s of the 20th century. became widespread in connection with a large number of tasks, in the solution of which it was necessary to apply mathematical methods of research. Of course, this primarily affects those areas of knowledge that investigate the problems of genesis, development and functioning of multi-component and complex objects. Undoubtedly, a person belongs to such spheres as a whole, multi-level, body-spiritual being.

Religion and faith, in the modern conditions of perception of values and morality, openly or covertly, function in various spheres of human existence. The problems of the global development of modern civilization cannot now be analyzed only in the system of purely scientific concepts and terms. Everyday life with its consciousness enters into moral action in the order of value worldviews and forms of independence, love, personal relationship to the Absolute, etc. Religious issues are gaining new significance in the modern world, in the current realities of the Ukrainian present. This is connected not only with the global economic crisis, but also with the existential problems of man and humanity, its harmonious existence in the universe.

Key words: *orthodox anthropology, man, religion, belief, religious faith, value, method, principle, system.*

Постановка проблеми та ступінь наукової розробленості. Людина, з моменту своєї появи, завжди поставала проблемою не лише для самої себе, а й філософії, релігієзнавства і фактично всього людино- та природознавства. Нині набула надзвичайної актуальності одна з найскладніших теоретико-методологічних і смислозначущих проблем пізнання духовної сфери людини й соціуму. Йдеться про виміри таких аксіологічних цінностей як гуманізм, духовність, душевність, людяність тощо. Принциповим постає й питання щодо спрямованості людини, її думок, дій та вчинків і, відповідно, пов'язаних з ними проблем – матеріального і духовного початків людини, добра і зла, змісту та сенсу людського життя. Зростаюча зацікавленість "вічними" проблемами

людини і людства ініціюється, зазвичай, у кризові періоди історії. Інтерес до потенціалу релігії у їх розв'язанні стає надзвичайно актуальним. Він є "запитом" історії, який спричиняє необхідність аналізу релігії як ціннісної основи життя людини і соціуму, позаяк релігія є не лише атрибутом духовного життя суспільства, а й механізмом (актором) причинно-наслідкових дій, які активно впливають на їх історичну співбуттєвість.

Аналіз та розуміння релігії як однієї з засад духовного життя соціуму, що істотно впливає на зміст найважливіших подій, їх підготовку, реалізацію та втілення, набуває особливого сенсу. Такі події зривають, осмислюються та готуються у просторі внутрішнього запиту потреб світу людиною духовною. Філософсько-

релігієзнавче осмислення проблем релігійної антропології щодо тлумачення та розуміння сутності особистості як духовної істоти, набуває не лише методологічного, а й практичного значення. Важливим стає усвідомлення внутрішньої роботи людського "Я", зародження та вистигання подій-вчинків.

В українському філософсько-релігієзнавчому просторі зазначена проблема не набула всебічного аналізу та розгляду з врахуванням тих змін, що відбуваються в нашому суспільстві, в розвитку як релігійної так і гуманітарної сфер. Найвні дослідження в цій царині досить часто носять або вузькоспеціальний, або загальнотеоретичний характер. Релігієзнавці, осмислюючи феномен людини, зазвичай, зосереджують основну увагу на людині віруючій, духовній, релігійній. Фахівці в галузі теоретичної філософії, філософської антропології та соціальної філософії намагаються передусім віднайти в людині її субстанціональні начала, основні екзистенціали її буття, соціальні прояви її буттєвості.

Такі підходи до розуміння антропологічних проблем доволі часто перетинаються, проте не взаємодоповнюють і не взаємозумовляють один одного, що не сприяє створенню цілісного образу людини, цілісної концепції, яка б органічно поєднувала у собі людину віруючу й атеїста, життя світське і релігійне. Запропоновані ідеї та положення дозволяють, на нашу думку, акцентувати увагу на піднятих у статті проблемах, глибше та повніше зрозуміти природу самої людини, окреслити соціокультурний простір становлення та розвитку цілісної системи духовної життєтворчості особистості.

Мета дослідження – виокремити та проаналізувати низку наявних і таких, що потребують свого розв'язання, логіко-методологічних, мовних та богословсько-догматичних проблем сучасної релігійної антропології.

Дискусія та результати. Як відомо проблема людини завжди була центральною проблемою не лише філософії, а й богослов'я. Проте лише в кінці XIX – першій половині XX століття довготривалі спроби розв'язання цієї проблеми призвели до появи філософської антропології як самостійного напрямку у західноєвропейській філософії. Найчастіше її виникнення пов'язують з такими представниками німецькомовної філософії, як Гельмут Плеснер, Арнольд Гелен і Макс Шелер. Їх висхідною філософсько-антропологічною установкою була ідея про те, що будь-яке запитання у філософії має бути питанням, що є людина, а будь-яке філософування – дослідженням структур специфічно людського досвіду, його критично-рефлексивним проясненням і обґрунтуванням.

Про людину не можна розмірковувати "частково", до антропологічної проблематики слід підходити з більш широких підстав – онтологічних, гносеологічних, епістемологічних тощо. Філософська антропологія можлива тільки як синтетична філософія людини. Людина з необхідністю розглядається поряд з іншим суцям, але як своєрідне буття, що посідає виняткове місце у космосі.

Тому філософська антропологія має будуватися як строга наука яка: не будучи власне предметно-науковим знанням є сумісною з останнім і може синтезувати в собі систематизовані дані конкретних науково-дисциплінарних досліджень; має подолати не лише існуючий дуалізм предметів і методів природничого і гуманітарнонаукового знання, а й постати науковим філософсько-богословським синтезом; зняти традиційний для європейської філософії дуалізм належного і суцього, даного і заданого, вітального і духовного, тіла і душі, прориваючись через постійні проблематизації своїх змістів, рухатись до дійсного, автентичного, тобто до власне людського в людині. Вона має дати цілісне, а не сукупне знання про

людину, дати цілокупний аналіз фізичного, психічного, духовного і божественного її начал, розкрити ті сили й потенції, які "рухають" нею, а головне – завдяки яким "рухається", діє вона.

Тому в антропологічній концепції А. Гелена відбувається своєрідне звертання до методологічних проблем обґрунтування людини як «дієвої істоти», що надало йому можливості аналізу головних феноменів людського буття і людської культури. За Геленом всі вищі сутності духовного життя людини є компенсацією певних характеристик її біології, та ще й низкою взаємопов'язаних явищ, де не існує поділу на причини і наслідки. Його вчення про категорії містить у собі особливі терміни, які, на його думку, повинні позбавити від звичних дуалістичних і редукціоністських підходів до проблеми людини. Ідея А. Гелена передбачала створення особливого типу дослідження, що мало надати можливість для цілісного, системного та більш повного опису людини. І хоча задум Гелена був достатньо перспективним, реалізація його виявилася не цілком вдалою. Однією з причин не реалізації задуму філософа була відсутність невідпрацьованої методології системного підходу і системного аналізу.

Лише в сучасній науковій літературі набуло широкого використання термінів "система", "системність", "системний", хоча й сьогодні використовує ці терміни обґрунтовано не велика кількість авторів. Філософи нині активно використовують всім відомий вислів "філософська система", але обґрунтованим такий вислів буде тільки тоді, коли йтиметься про філософську теорію, яка репрезентована у вигляді системи, у відповідності з вимогами теорії систем [2].

Нині існує декілька семантично близьких системоутворюючих понять: "теорія систем", "системний аналіз", "системний підхід". Теорія систем, наприклад, вивчає всезагальні атрибути будь-яких складних систем безвідносно їхньої природи. Дослідження систем і відповідно

побудову адекватної теорії започатковано працями австрійського біолога-теоретика Л. Берталанфі [1]. Подальшого розвитку теорія систем набула у творчості М. Месаровича, І. Такахарі, Р. Директора та Р. Порті.

На відміну від теорії систем, системний аналіз є прикладною науковою дисципліною, що відпрацьовує методи розв'язання проблем, які трапляються в складних системах. Він є методологічною дисципліною, де основними завданнями постають: опрацювання і систематизація прийомів і способів аналізу систем та механізмів розв'язання проблем.

"Системний підхід" це один з напрямів сучасної методології та філософії науки, призначенням якого є дослідження системних об'єктів. Особливість цього підходу в тім, що він орієнтований на опис цілісності об'єкта і механізмів, котрі гарантують цю цілісність, на вияви багатоманітних видів взаємозв'язків об'єкта і об'єднання їх в одну теоретичну схему. Це означає, що до розв'язання будь-якої проблеми слід підходити системно, тобто досліджувати її цілісно, з обов'язковим врахуванням її структури, функцій та цілей, всіх наявних і можливих внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків. Тому не кожна теорія є системою, хоча будь-яка теорія може бути представлена у вигляді системи. У такому вигляді можна побачити недосконалість та незв'язаність теорії [2].

Проблема системності в тому, що це спосіб описування зі своїми точними правилами. Для системи характерним є взаємозв'язок та взаємовідношення між елементами, що її утворюють, структура, наявність якої, відповідно до пізнання людини, обґрунтував А. Гелен. Також не менш важливим є неподільна єдність із середовищем, у взаємовідносинах з яким система й виявляє власну цілісність. Саме цього ми не знаходимо ні в А. Гелена, ні в інших німецьких дослідників. Вони досліджували людину як особливу "ізолювану" істоту, не звертаючи увагу

на те, що сама ізоляція, як процес виділення системи з цілого, є можливою тільки як певний інтелектуальний прийом, момент ідеації, частина процесу пізнання.

Істотним кроком вперед у розвитку і філософської, і релігійної антропології стала системна методологія, яка в 70-х роках ХХ ст. набула свого поширення в зв'язку з великим колом завдань, у вирішенні яких необхідно було застосовувати математичні методи дослідження. У першу чергу це торкається тих сфер знання, що досліджують проблеми генези, розвитку та функціонування багатокомпонентних і складних об'єктів. Без сумніву, людина входить саме до таких сфер як цілісна, багаторівнева духовна істота.

Першою важливою точкою цієї методології є ідея цілісності. Вона передбачає пошуки того, що об'єднує ті об'єкти дослідження, які є елементами системи. Група об'єктів, що в певних умовах поводить себе як цілісне утворення – система, виявляє свої специфічні властивості, які неможливо вивести з властивостей окремих об'єктів – елементів, що складають цю систему. Дослідження таких властивостей, які називають "емерджентними", дозволяє отримати нову інформацію про природу системи та її елементи. Інформаційна цінність емерджентних рис обумовлена тим, що вони висвітлюють ті відношення, що виникають й існують між елементами системи, самою системою та оточуючим середовищем; елементами і середовищем у результаті певної взаємодії.

Окрім методологічних не менш значимими в дослідженні православної антропології, а також і богослов'я є проблеми термінології. Ці проблеми є не тільки мовного характеру, а й самого теоретичного осмислення святоотцівського досвіду. Тому глибокий аналіз святоотцівського досвіду також вимагає розгляду певних культурно-мовних традицій. Мається на увазі саме грецька культурномовна традиція. Оскільки старогрецька мова є основою

православною віровченням, а латинська – основою католицького. Першою мовною проблемою є проблема співвідношення грецьких і латинських християнських термінів. Наприклад, у православному віровченні є термін "іпостась", що не має аналогів у латині. Давні латиністи обирали грецький термін ще задовго до Боеція і Томи Аквінського. Сучасна західна теологія користується терміном "persona", що застосовується для перекладу грецького "υποστασις" й "προσωπον". Очевидно, звідси і виникає певна слабкість в західній теології щодо обґрунтування людини як особистості [2].

Ще однією проблемою є переклад святоотцівської спадщини. Сьогодні немає україномовного перекладу праці Максима Сповідника "Амбігве", недосконалим є існуючий російськомовний переклад праці Григорія Палами "Триади..." та інших робіт. Окрім того, слов'янські мови, зокрема й українська, не вміщують у собі всього багатства грецької термінології, наприклад, грецьке слово "συνείδησις", українською мовою перекладається і як "свідомість", і як "совість".

Процес дослідження православної антропології не обмежується лише мовними та методологічними проблемами, оскільки не менш важливими є її принципи: христологічний, пневматологічний та особистісний. Христологія – це основа основ православної антропології тобто вчення про Ісуса Христа – Боголюдину, про Сина Божого і Сина Людського розкриває істинну сутність людини. Христос є Богом, а Божественне відкривається людині тільки почасти [4].

Сама постать Ісуса Христа була, є і буде для людей таємницею, таємницею Боговтілення. Православна антропологія не заперечує старозавітну антропологію (перша людина Адам), але Адам – це минуле людства, а Христос – його майбутнє. Тому, коли ми говоримо про біблійну антропологію, слід завжди уточнювати,

про яку саме антропологію йдеться – новозавітну чи старозавітну. Від такого уточнення залежатиме парадигма дослідження.

Уточнення також потребує ще один момент. Святоотцівська традиція головною вважає потрібну аналогію. Людина має три складові: "І сказав Бог: сотворимо людину по образу Нашому й за подобою Нашою" (Буття 1:26).

Образ Трійці й образ людини – потрібність як принцип використовується для опису людини; але якщо характеризуються глибинні, духовні процеси в людині, то йдеться про уподібнення людини Христу. І в цьому розкривається значення христоцентричності православної ідеології. Зрозумілим стає те, якого значення для неї набувають тексти Нового Завіту, і христологічний догмат. Халкидонське віровизначення знаходиться в центрі догматичної основи антропології. Православне богослов'я й понині, у XXI столітті, звертається саме до Халкидонського догмату. Христологічність антропології означає не тільки інше ставлення до природи людини, але й "переводить" антропологію з теорії до практичних дій. Завдяки Христу людина не тільки пізнає ідеал, а й дійсно постає духовною істотою [4].

Наступний принцип – це пневматологічний. П'ятидесятниця для віруючої людини – це не тільки народження церкви, а й перебування зі Святим Духом. Бог надав людині найвищий подарунок, свою Благодать. У кожній людині існує цей дар Божий, людина перебуває в безпосередньому зв'язку з духовним світом і врятується завдяки цьому зв'язку. Вчення про Благодать містить у собі вчення про порятунок людини. Перетворення людини неможливе без Святого Духа, який є безпосереднім співучасником психічного та психологічного розвитку людини і водночас вільним учасником у вільній людині.

Людина має власну природу, "самість", але перетворюється завдяки Духу. Тому в християнському

віровченні справа Христа є приналежною до людської природи, яку Він очолює у Своїй Іпостасі. У свою чергу, справа Святого Духу відноситься до людських особистостей, звертається до кожної з них окремо. Святий Дух надає у Церкві людським іпостасям повноту Божественності єдиним, особистісним образом, який постає приналежним кожній людині як особистості, яка створена за образом Божим. У такий спосіб православна антропологія прагне бачити всі явища та події у тісній взаємодії зі Святим Духом. Такий підхід і називається "пневматологічним принципом", що дозволяє аналізувати людину не тільки як суто природну істоту, а й впливи на неї духовної сфери.

Третій принцип – особистісний. Людина лише як особистість є предметом антропології, а особистісний підхід дозволяє зберегти живу психічну і духовно-тілесну дійсність. Свідомість в інтерпретації православної антропології постає як "заселення Духу", а функції свідомості є духовним трудом людини, вони вимагають напруженої праці духу, душі й тіла. Головною дослідницею людини є вона сама, тому такого великого значення набуває аскетичний досвід. Основним у такому досвіді є самопізнання, самоідентифікація, каяття, спокута тощо. З позиції православної антропології, людина є свобідною саме завдяки Святому Духу, вона сама обирає свій шлях, вчинки, прив'язаності, оскільки створена Богом за Образом Його. І людина сама визначає свої уподобання та творить свою свободу. Так, наприклад, святий Лука (Войно-Ясенецький) присвятив свою працю "Дух, душа, тіло" проблемі вибору, становленню індивідуальності, усвідомленню того, що Бог – це любов, і формуванню суб'єктивності як потенційності до творчості, до самостановлення і самоідентифікації [4].

Сутність особистісного підходу можна сформулювати так: якщо сучасний системний підхід вибудовує таку систему координат, що дозволяє

одночасно аналізувати множинність ознак, причин і факторів, що впливають одне на одного, то православна антропологія, фактично, деструктує будь-яку систему методу поза людиною та стверджує, що людина й виступає головним методологічним принципом. У людині переплетено все розмаїття дійсності й реальності, які вона пізнає, усвідомлює, освоює та засвоює.

Людина демонструє себе не лише моделлю самої себе, методом себе самої, синтезом себе, а й світу, на чому ґрунтується православна гносеологія. Людина виступає особистістю, що пізнає себе, свій власний зміст. Вона тотожна у собі самій і як суб'єкт, і як об'єкт. Це головна проблема психології і антропології, й водночас основна перешкода, що долається тільки в тотожності суб'єкта та об'єкта – звідси й істинність будь-якого знання про себе. Самопізнання є єдиним максимально істинним пізнанням себе та поштовхом до самоідентифікації [3].

Істотну роль в розумінні особистісного підходу в тлумаченні релігії, на нашу думку, відіграють й фундаментальні філософсько-антропологічні ідеї. Більшість дослідників зазначають, що центральною філософською проблемою є людина, до того ж людина як особистість, індивідуальність, цілісність. Тому значна частина творчих філософських доробок присвячена вивченню людського буття, осмисленню місця людини в світі, розкриттю внутрішньої природи "Я". Розроблювані філософією методологічні принципи, на наш погляд, сприяють також розкриттю особливостей християнського віровчення в цілому, православного зокрема.

Для філософії значимим гносеологічним завданням є осмислення суб'єктності людини, зберігаючи при цьому її власний світ, поважаючи її суб'єктивну унікальність та свободу. Особистість є живою людиною, дійсно присутньою у світі, існуючою серед інших людей і комунікуючою з ними.

Вона лише попервах здається надуманою. У науці це фіксується терміном людський "образ", що постає своєрідним художньо-естетичним, чуттєво-емоційним вираженням сприйняття людини.

З позиції сучасної філософської антропології вся естетика обертається довкола світу людини та її самої. Це є особливим мистецтвом, тобто своєрідним художнім пізнанням, яке протистоїть відчуженню, а в самому естетичному об'єкті присутня справжність буття. Адже ми впродовж свого життя доволі часто стикаємося з речами, суть яких розкриваємо не шляхом цілеспрямованої філософської рефлексії і не через наукові експерименти, а через інтуїцію – безпосереднє інтуїтивне осмислення. Всі бачать, що квітка прекрасна. Всі розуміють, що слід шанобливо поводитися з рослинами, тваринами, всім живим.

У класичній філософії тривалий час панувала думка про те, що причинно-наслідкові зв'язки є цілковито детерміністськими. Інакше кажучи, наші наміри є приреченими, а істинна свобода вибору є неможливою. Але на рівні інтуїції ми переконані, що маємо таку здатність – здатність вільно вибирати й обирати, позаяк людина сама визначає де, коли і що їй робити: спостерігати за зірками чи милуватися квітами, бути правдивою чи обманливою тощо. Ми впевнені, що як хочемо так і чинимо. Люди переконані в існуванні інших світів. І знання (переконання) ці інтуїтивні.

Всі люди мають свою свідомість та усвідомлюють себе окремими індивідами, неповторними, своєрідними індивідуальностями. Ми інтуїтивно відчуваємо себе особистостями, усвідомлюємо свою істотну розбіжність з речами, визнаємо свою перевагу над ними. Цю перевагу ми бачимо в тому, що лише людина здатна осягати світ, спроможна надавати йому сенс. І особливо значимим є те, що лише людина здатна виходити за межі цього світу.

Звертаючись до різних вчень про людину й до праць з культурологічним забарвленням, можна побачити відображення в них різних соціальних і природних параметрів людини, обґрунтованих думок про людину, яка постає у різноманітних іпостасях, у сукупності яких й твориться справжній, сталий образ ("лик") людського "Я", як неодмінної, незмінної проблеми і наукової, і духовної, і культурної практики загалом.

Втім подібне переконання щодо індивіда, з позиції людського не сприяє розв'язанню проблеми по суті. Оскільки рід людський не завжди існував, а мав початок в часі та історії. Подібне, можна стверджувати і про Всесвіт. Спроби розв'язання людиною цієї проблеми крок за кроком наближають її до постановки основопокладаючого питання: чим, нарешті, зобов'язані власним буттям як рід людський, так і Всесвіт? Що є Вищою Реальністю? Що існує за недоціальною природою Всесвіту і за всіма нами, окремими представниками цього роду?

Будь-яка подія відкриває певні особливості людини, адже йдеться про дві варіації її існування. Існує "Я" – "Інший". Коли їх брати порізно, тоді вони позбавляються своїх буттєвих характеристик. Це стосується, насамперед, "Я", яке без "Іншого" у цілому існувати не може.

У реальному бутті "існувати" це значить «існувати для когось», а завдячуючи цій людині означає "існувати для себе". Не має часткової свідомості, позаяк за своєю природою вона множинна. Коли мовиться в контексті «Інший», то саме це не є іншою людиною в предметному полі мого Я. Цією людиною має поставати інший суб'єкт, а ліпше – "суб'єктивність", тобто свідомість "Іншого", з котрою "Я" вступає у взаємовідношення. Будь-яка суб'єктивність знаходиться поряд не лише з об'єктивністю, а й з іншими відмінними і навіть протилежними суб'єктивностями, живе завдяки їм і задля них.

"Буття собою" – це постійне знаходження своєї цілісності на межі, зазірання до себе усередину, заглядання в очі інших людей, бачення себе очима іншої людини тощо. Особистий духовний макрокосм людини є драматично насиченою подією, котра здійснюється на межі своєї і сторонньої свідомості. Він має сенс постільки, поскільки, здатен до об'єктивації, інакше кажучи, проясняється у задумі внутрішнього мислення, бути виокремлюваним та загальнодоступним іншим людям. Саме так він "утворюється" і "розігрується" серед конкретних людей. З погляду одного із дослідників людської свідомості Х. Дельгадо, "можливість будь-якого управління свідомістю на основі фізіологічних методик спростовується як моральною, так і етико-філософською позицією, оскільки зачіпає такі питання, як свобідна воля, переживання відплати та самозахисних механізмів, позаяк все це є небезпечним для індивідуального збереження" [6].

Те, що ми називаємо "особистою свідомістю" і "психікою", насправді є вираженням соціальних відносин. Тому особиста свідомість наповнюється враженнями зумовленими впливом зовнішніх щодо свідомості сил, які борються з індивідуальною свідомістю й особистістю, і переносять ці враження в площину людської свободи. Сьогодні наявні різноманітні різновиди соціального тиску. У класовому суспільстві, а ще, більшою мірою, в авторитарному й особливо тоталітарному насильство набуває найрізноманітніших і найвитонченіших форм: економічних, політичних, ідеологічних, які істотно впливають на зовнішні та внутрішні особливості особистості.

Індивідуальна (особистісна) свідомість побудована ізоморфно – і в формі ідей якоїсь спільності як її свідомості, і в формі культури. Культура є джерелом особистісної свідомості й водночас її продовженням. Особистість створюється в межах існуючої,

сформованої культури, її свідомість є культурою, що поміщена усередину особистості. Адже поле цивілізації не має власної просторовості, а існує лише в межах.

У психоаналітичній концепції З. Фрейда те, що зветься "свідомим" і «несвідомим» є формальною і неформальною свідомостями, котрим відповідають: сформовані ідеологеми (науки, мистецтво, закони і ін.) та різноманітна життєва філософія. Визначальною тут є остання. Позаяк, з одного боку, вона стосується, всіх і кожного (особистості зокрема), її рівень, щільність, однорідність демонструє їх обопільне "соціальне здоров'я"; з другого – її ставлення до "заданої" ідеологеми впливає на всі царини цивілізації, визначаючи тип цивілізації кожного періоду історії.

Такий подвійний поділ, який проймає як свідомість, так і світогляд, для Ф. Рабле став підставою відкриття в історії Західної Європи так званої неофіційної "сміхової культури". Найважливішим тут є усвідомлення центральних атрибутів, котрими характеризуються базові засади буття людини епохи Середньовіччя. Значимим для цієї епохи є не проголошення модерних постулатів, а намагання пов'язати звичні догми релігії з релігійним буттям. Це епоха, в якій християнство, як найбільш високорозвинена життєва традиція, в кінці свого першого тисячоліття виявляє таку наскрізну цілісність і замкненість, такий ступінь взаємного "уподібнення" символічних структур, які входять до її складу, що в кожному фрагменті його змісту вже задано у згорнутому вигляді все ціле. Середньовічна людина, на відміну від сучасної, більш схильна переживати не проявлені для неї значення літургійної, художньої і тому подібної символіки, а образи, міфологеми та ідеї відносилися до особливо стійких здобутків людського духовнодушевного досвіду. Тож самоочевидним стає висновок про те, що аксіологія з усіма її проблемами і завданнями є не лише рівноцінною з гносеологією, антропологією,

естетикою, культурологією, онтологією, етикою, а й є їх "складовою".

Відтак, постає запитання: чи має аксіологія для віросповідання якоесь значення, чи є чітка ієрархія цінностей, їх типологізація, значущі засади і зразки, призначення цінностей саме у віросповіданні? Цінності, що були винайдені людством, – це саме ті цінності, які за своєю суттю мали б збігатися з підвалинами буття людства, незалежно від суспільства, нації, в середовищі якого вони виникали та існували. Інакше кажучи, йдеться саме про загальноприйнятту людську природу цінностей.

Всі ці цінності припускають, насамперед, своєрідне ставлення до Бога. І, в значній мірі, вони не залежать від національних приналежностей, бо залежать тільки від постановки. Подібним відношенням може слугувати наприклад, жертвовність, відданість, та фанатизм. Таким чином, саме через таке відношення до Бога людина створила себе саму як один із елементів духовної цілісності. Ще в ранніх суспільствах індивідуальність з її свідомістю зароджується й допомагає становленню єдності людства, стає опертям для формування особистого "Я" та емоційної його царини.

А. Леві-Брюль, французький дослідник проблем становлення свідомості людини, у своєму творі "Надприродне у первісному мисленні" зазначав: "У вихідному мисленні, що є містичним та прагматичним, не лише показники, а й грані практики не є подібними з нашими" [7]. На думку вченого, первинне міркування "існує у всесвіті, в котрому постійно функціонують або є готовими до дії кількісні, всюди чинні таємничі глибини... безумовний всесвіт і незримий всесвіт знаходяться у монолітності, й дії очевидного космосу в кожному випадку залежать від глибин незримого. Оцим і тлумачиться ця місцина, яка посідає в бутті перших людей сни, пророкування, ворожіння в безлічі різноманітних конфігурацій,

жертвоприношення, прокляття, обрядові ритуали, чародійство" [7].

Пов'язаність із нашими праотцями, саме так, закріплюють у свідомості людства їх зв'язок за їх походженням і затримують творення "Я". "Я" в такому вигляді постає в аморфному стані, а його межі розкриваються чистими (А. Леві-Брюль). Вагомим в цій проблематиці є те, що цінність роду є цінністю окремого "Я". Новим поштовхом у вдосконаленні "Я" є природна диференціація того, що змінює відношення особистості до свого "Я", до інших людей, до світу в цілому. В зв'язку з цим доцільно звернутися до ідеї Г.-В.-Ф. Гегеля про розподіл грецької історії на три періоди. У своїх лекціях філософ зазначав що: "Всю історію греків дозволено розподілити на три великі періоди: 1 – період є періодом появи істинної індивідуальності; 2 – період її самостійного буття і щастя під час зустрічі з першим періодом; нарешті, 3 – період, період регресу, під час зустрічі з майбутньою історичною частиною" [5]. Аналізуючи аксіологічні установки старогрецької культури слід виділити і такі штампи, які цілеспрямовано чергуються через наші страхи, срамоту, все це ми ідентифікуємо з поняттям совісті. Особливі почуття провини є в тім, що зазначене чуття підкреслює появлення ланки саморегуляції, відтак, ми говоримо про появу особистісної цінності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Людина як цілісність залишається найважливішою проблемою сьогодення. Нинішня ситуація наук "про дух", інтегрованих в філософію, релігієзнавство, антропологію, культурологію, виражається в їх спільному баченні запитів про людину. Таке своєрідне трактування гуманітарної частини настанов, котре порівнюване з означенням В. Дільтея "наук про дух", з початку ХХ ст. стає домінуючим.

У сучасних умовах проблеми релігії та віри, цінностей і моралі явно чи приховано функціонують у різних сферах людського буття. Проблеми дійсного і бажаного, сумісного піднесення сучасної цивілізації не можуть аналізуватися лише в системі суто наукових понять і термінів. Повсякденність з її свідомістю вступає в моральну дію в порядку ціннісних світоглядів і форм незалежності, любові, особистісного відношення до Абсолюту тощо. Питання віросповідання набувають нових значущостей у сучасному світі, в нинішніх реаліях українського сьогодення. Це пов'язано не лише з глобальною світовою економічною кризою, біфуркацією світопорядку, а й екзистенціальними проблемами людини і людства, її гармонійним існуванням у всесвіті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bertalanffy von L. General System Theory: Foundations, Development. New York: George Braziller, 1968. 295 p.
2. Вергелес К. Антропологічні виміри православ'я: методологія дослідження сутність та смисли: монографія. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. 300 с.
3. Вергелес К. М. Самоідентифікація людини і релігійна культура в просторі сучасної глобалізації. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 111. С. 279–282.
4. Вергелес К. М. Православна антропологія: головні аспекти дослідження. *Гілея: науковий вісник*. 2015. № 94. С. 76–80.
5. Hegel G. Lectures on the Philosophy of world history introduction. New York: Cambridge University Press, 1975. 292 p.
6. Delgado J. Physical control of the Mind New York: Evanston, and London, 1817. 296 p.
7. Levi-Bruhl L. Primitives and the Supernatural. New York: E. P. Dutton & Company, 1935. 416 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bertalanffy, von L. (1968). *General System Theory: Foundations, Development*. New York: George Braziller (in English).
2. Verheles, K. (2017). *Antropologichni vymiry pravoslavia: metodolohiia doslidzhennia sutnist ta smysly: monohrafiia*. [Anthropological dimensions of Orthodoxy: a methodology for researching the essence and meanings: a monograph]. Kyiv: KNU im. T. Shevchenka (in Ukrainian).
3. Verheles, K. M. (2016). *Samoidentyfikatsiia liudyny i relihiina kultura v prostori suchasnoi hlobalizatsii*. [Human self-identification and religious culture in the space of modern globalization]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 111. S. 279–282 (in Ukrainian).
4. Verheles, K. M. (2015). *Pravoslavna antropolohiia: holovni aspekty doslidzhennia*. [Orthodox anthropology: main aspects of research]. *Hileia: naukovyi visnyk*. № 94. S. 76–80 (in Ukrainian).
5. Hegel, G. (1975). *Lectures on the Philosophy of world history introduction*. New York: Cambridge University Press (in English).
6. Delgado, J. (1817). *Physical control of the Mind* New York: Evanston, and London (in English).
7. Levi-Bruhl, L. (1935). *Primitives and the Supernatural*. New York: E. P. Dutton & Company (in English).

Receive: February 12, 2024

Accepted: March 10, 2024